

Inhoud:

De Paters M.S.C. van Stein.... een jaar later	1
Meers, proefgebied voor de Grensmaas	6
De Graetheide	9
Nieuwe straatnamen in Stein vanaf 1941 (I)	21
Vondsten van Bandkeramiek te Berg aan de Maas	26

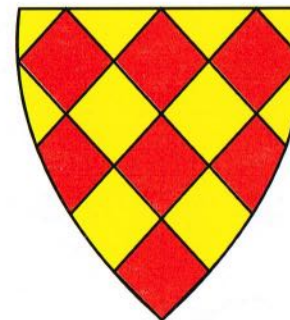

**Heemkundesnippers is een uitgave van de Heemkundevereniging Maas-
streek, gevestigd te Stein.**

Secretariaat Heemkundesnippers:

P.H.A. van Os
Dross. Saldenstraat 11
6181 ER Elsloo
Tel: 046-4372787

Bankrekeningen t.n.v. Heemkundesnippers Maasstreek:
Rabo 11.41.34.499; ABN-Amro 43.19.00.361

Heemkundesnippers Maasstreek

December 1997, nr. 23

Voorplaat: Een sfeerbeeld van een heidelandschap (bron: Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1940).

Wijzigingen in de redactie

Na een groot aantal Heemkundesnippers mede gemaakt te hebben, besloten mr. F. van der Bruggen en de heren L. Schreurs en H. Rouvroye uit de redactie te treden. Wij zijn hun dank verschuldigd voor het vele en goede werk dat zij als auteurs en organisators hebben verricht.

We vertrouwen, dat wij in de persoon van de heer J. Sieben een begin van een aanvulling hebben gevonden.

Namens het bestuur,

dr. ir. A.A. Macco, voorzitter

Redactie:

P.H.A. van Os

R.P.A. Paulussen

J. Sieben

J.W. Sizoo

ISBN: 90-70-692-29-5

ISSN: 0920-9107

De Paters M.S.C. van Stein.....een jaar later

M. Deriks, Archeologiestichting Pater Munsters

Op 1 november 1996 viel het doek voor de leden van de Congregatie van het H. Hart, M.S.C., uit het Missiehuis van Stein. Gedurende 75 jaar hebben zij gewoond in de voorburch van kasteel Stein en de daaraan later door de Congregatie toegevoegde gebouwen die samen het Missiehuis vormen. Zij hebben er gebeden, gewerkt en gestudeerd. Nu, een jaar later, maakt het hele complex een desolate indruk. De eertijds zorgvuldig onderhouden binnenplaats ligt er troosteloos bij; de machtige kasteelruïne verdwijnt bijna in het groen en laat de verwording gelaten over zich heen komen. Tijd om nog eens terug te blikken naar driekwart eeuw aanwezigheid van de paters in Stein.

De indirecte aanleiding tot de komst van de Congregatie naar Stein was de Eerste Wereldoorlog, die veroorzaakte, dat België en Nederland als naties verder uit elkaar groeiden. In het belang van de Congregatie M.S.C. en vooral ook van de Belgische confraters was het wenselijk de Belgische afdeling te verheffen tot een zelfstandig gebied met een eigen priesteropleiding en een eigen missiegebied. Dat gebeurde in 1919. Hierdoor ontstond voor de Nederlandse provincie van de M.S.C. de noodzaak een eigen huis te stichten voor de theologische opleiding, die voorheen in Leuven gevestigd was. Deze was, gedwongen door de oorlogsomstandigheden, reeds van Leuven overgebracht naar Arnhem, waar van oudsher al de filosofieopleiding gevestigd was. Door de komst van de theologische opleiding raakte het huis in Arnhem overvol en moest men uitzien naar een ander tehuis.

Bovendien leidde ook het noviciaat als gevolg van de oorlog een zwervend bestaan en ook hiervoor was een definitieve oplossing nodig. De gedachten gingen uit naar Zuid-Limburg, waar reeds enkele paters woonden en waar al lang contacten werden onderhouden met doctor Poels.

Op een advertentie van pastoor Hermans van Merkelbeek, later pastoor in Valkenburg, kwamen enkele aanbiedingen binnen, waaronder een oud sepulchrijnenklooster te Hoogcruts en het kasteel Stein. Na een oriënterend bezoek gaf men de voorkeur aan kasteel Stein. Op 18 december 1920 werd het provinciaal gemachtigd het "Huis Stein" aan te kopen. Na afsluitende onderhandelingen met notaris Haan te Urmond, die als rentmeester het kasteel Stein beheerde en nadat mgr. Schrijnen, bisschop van Roermond, de Congregatie M.S.C. verlof tot vestiging had verleend, werd op 3 januari 1921 de koop gesloten. Door die aankoop verkreeg men een gebied van ca. 12 ha, dat als plantsoen en park prachtig gelegen was aan de rand van het Maasdal. De kern

daarvan was een door een gracht omgeven terrein, waarop een 13e-eeuwse burchtruïne lag en waaraan in de 19e eeuw een nieuw herenhuis met koetshuis en stallen was toegevoegd.

De gebouwen waren niet zonder meer geschikt als klooster en studiehuis. Er waren geen kapel en geen kamers voor professoren en studenten. Verder ontbraken in Stein destijds elektriciteit, waterleiding en gas. De verbouwing, waarvoor de Tilburgse architect De Beer een bouwplan had ontworpen, veroorzaakte nogal wat opschudding in de pers vanwege het "vandalisme dat aan het kasteel werd bedreven".

Het bouwplan was berekend op 50 tot 60 studenten; te groots van opzet dacht men aanvankelijk, maar na 10 jaar was het Missiehuis al te klein, zodat men tot uitbreiding moest besluiten. Als bestemming werd aangegeven, dat het Missiehuis zou dienen tot onderkomen van de afdeling Theologie en "tot rust- en herstellingsoord voor paters en broeders die uit de missies terugkeerden".

De eerste priesterstudenten

De verbouwing duurde langer dan een jaar en was nog niet voltooid, toen in augustus 1922 vanuit Arnhem 32 fraters scholastieken werden overgeplaatst

naar Stein om daar te beginnen met hun theologische studies. Hier kwam door de voortgaande bouwactiviteiten weinig of niets van terecht.

Op 1 september 1922 werd pater Willem Geerts voor drie jaar benoemd tot overste in Stein en dat was dan meteen de juridisch-kerkelijke vestiging van de Congregatie M.S.C. in Stein. Eind november 1922 konden eindelijk de lessen beginnen, onder leiding van een zestal professoren. De overste, pater Geerts, "vader abt", doceerde ascetiek en mystiek, pater L. Houtepen geloofsleer, pater J. Klein-Bluemink kerkelijk recht en schriften, pater J. de Lepper zedenleer, pater G. Lelieveld kerkgeschiedenis en patrologie en pater Louis Vertenten, die tevens econoom was, liturgie. Dit professorencollege veranderde in de loop van de jaren voortdurend, omdat priesters andere taken werden opgedragen. Ook de vakken die onderwezen werden ondergingen wijzigingen: zo werden ook pastoraal-psychiatrie, gewijde welsprekendheid, catechetiek, Hebreeuws, enz. gedoceerd. Met het oog op het missiewerk werd zelfs een medische cursus gegeven.

De nieuwe theologische instelling kon zich in de volgende jaren behoorlijk ontwikkelen, allereerst op haar eigen vakgebied: de opleiding van theologen en de vorming van theologen tot priesters en missionarissen. Op bescheiden wijze werd meegewerkt aan wetenschappelijke werkzaamheden en aan de oplossing van moderne problemen op godsdienstig en zedelijk gebied, zodat ook de studenten op de hoogte raakten van eigentijdse kwesties en erop voorbereid waren om aan het godsdienstig en kerkelijk leven leiding te geven. Het aantal theologie-studenten was in de beginjaren ruim 30, maar liep na 1928 snel op tot boven de 80 in het midden van de dertiger jaren, om na de Tweede Wereldoorlog weer te dalen tot 50 à 60 studenten. Na 1960 begon overal een sterke teruggang. Ook in Stein daalde gedurende het laatste jaar van uitsluitend theologische vorming (1965) het aantal priesterstudenten tot minder dan 40. (In de vooroorlogse jaren had ook een aantal studenten uit Ierland en vooral uit eigen missiegebieden de priesteropleiding in Stein ontvangen.) Uiteraard bereikten niet alle studenten hun doel. Gedurende de studietijd vielen regelmatig studenten af. In de eerste jaren werden jaarlijks minder dan 10 priesters gewijd, terwijl dit aantal in het midden van de dertiger jaren opliep tot 20. Tussen 1923 en 1966 werden in Stein meer dan 500 priesters gewijd, van wie er ruim 350 naar missiegebieden over de hele wereld zijn vertrokken.

Kloosterlijke hoogtepunten

De jaarlijkse hoogtijdagen voor de Steinse kloostergemeenschap waren die van de eeuwige professie en de heilige wijdingen, vooral de priesterwijdingen. Al op 21 september 1922, nog voordat de opleiding van start was gegaan,

legden 13 fraters hun eeuwige geloften af. Priesterwijdingen werden verricht door de bisschop van Roermond; de lagere wijdingen, zoals tot diaken en subdiaken, werden gewoonlijk verricht door een missiebisshop van de eigen of een andere congregatie. Op 23 juli 1966 wijdde mgr. Beel de laatste priesters, een groep van 5 kloosterlingen, even veel als in 1923.

Het klooster "Kasteel Stein" is van grote betekenis geweest voor de Congregatie M.S.C. en de wereldkerk. In vergelijking hiermee is al het andere van ondergeschikt belang, hoewel ook dat zijn grote betekenis had, zoals in 1942 tengevolge van de oorlogsomstandigheden de verplaatsing van het noviciaat van de Broeders uit Tilburg naar Stein, dat daar tot aan het einde van de oorlog bleef en daarna terugkeerde naar Tilburg. In 1955 werd het noviciaat voor de vorming van religieuzen ter ondersteuning van priesters in de missiegebieden en Nederland opnieuw in Stein gevestigd.

Maatschappelijke ondersteuning

Behalve dat men assistentie verleende bij de zielzorg in de nabije omgeving werden er ook cursussen, lessen, lezingen, retraites en conferenties verzorgd voor geestelijken en gelovigen. Ook werden colleges gegeven aan hogere opleidingen voor priesters in Urmond en Geleen, het groot seminarie in Roermond en de Universiteit van Nijmegen. In Stein zelf werden gedurende een groot aantal jaren voor priesters studiedagen georganiseerd die een landelijke reikwijdte hadden.

Daarnaast hadden vaak individuele leden van de Congregatie een belangrijke invloed op het maatschappelijk leven en verwierven ze daarmee grote bekendheid tot ver buiten de regio. Denk maar eens aan de priester-schrijver-dichter pater Jacques Schreurs met zijn vele geschriften, gedichten en toneelstukken. Wie kent niet zijn verfilmde boek "Dagboek van een Herdershond"? Of pater Munsters, die als amateur-archeoloog grote bekendheid genoot in de wereld van de archeologie en door zijn onderzoekingen veel beroepsarcheologen versteld deed staan. Herinnert U zich nog doctor Poels en zijn rechterhand pater Jacobs?

Ten gevolge van een algehele wijziging in de methode van de priesteropleiding kwam echter in 1966 een einde aan het oorspronkelijke doel van het Missiehuis. Het diende weliswaar nog een jaar als noviciaat voor paters en broeders, maar ook dat werd in 1967 in Tilburg geconcentreerd.

Daarmee bleef het huis van Stein slechts in functie voor zijn tweede bestemming, die het reeds in 1922 was toebedacht, n.l. een rusthuis voor paters en broeders die uit de missie terugkeerden na hun levenstaak te hebben volbracht.

K.B.O.: Het Klooster Bejaardenoord Kasteel Stein

Op den duur maakte het toenemende aantal bejaarden, uiteraard ook in kloostergemeenschappen, verantwoorde bejaardenvoorzieningen noodzakelijk. Het Missiehuis werd om zijn rustige en prachtige omgeving uitgekozen om te worden ingericht als klooster-bejaardenoord. Vanaf 1973 gaat de geschiedenis van het Missiehuis verder onder de naam "Kasteel Stein". Behalve de leden van de Congregatie M.S.C. werden ook de Zusters Dochters van onze Lieve Vrouw van het H. Hart in Kasteel Stein gehuisvest. Beide congregaties hebben dezelfde stichter: pater Jules Chevalier. Naast de geestelijke verwantschap was er ook in de missie steeds een veelzijdige samenwerking van beide congregaties.

Eind 1973 werd het huis bewoond door 65 bejaarden en een vijftiental verzorgenden en anderen. Zij vormden een gemengd gezelschap van zusters, paters en broeders van de beide congregaties. Een dergelijke samenleving van religieuzen was een vrij nieuw gegeven, en een uitdaging voor zowel de bewoners als het personeel. Van buiten werd een toenemend aantal deskundige personeelsleden aangetrokken.

De start van K.B.O. Kasteel Stein was een geheel eigen initiatief van de twee congregaties, waarvoor zij dan ook gezamenlijk de volledige verantwoordelijkheid droegen. Pas in het begin van 1974 werden kloosterbejaardenoorden door de burgerlijke overheid als zodanig erkend.

Tegen het einde van de tachtiger jaren nam echter de toestroom van bejaarde religieuzen af, hetgeen een sterke onderbezetting tot gevolg had. Bovendien werden de indicatienormen voor opname in een verzorgingstehuis flink aangescherpt. De gestage vermindering van de bezetting van Kasteel Stein leidde noodgedwongen tot het besluit het K.B.O. te sluiten. Eind 1995 werden de geïndiceerde bejaarden overgeplaatst naar de eigen kloosterbejaardenoorden in Tilburg. Er bleef nog een dertigtal religieuzen over, van wie de laatsten in oktober 1996 naar verschillende kloosters elders in het land zijn gegaan. Het vertrek uit Stein betekende niet enkel het achterlaten van een woning, maar van een verleden, waarin grootse dingen zijn gebeurd. Er resten de religieuzen kostbare herinneringen aan veel moois en goeds en een gevoel van dankbaarheid. De pijn van het afscheid zal zowel bij de laatste kasteelbewoners als bij de Steindenaren mettertijd slijten, de dankbare herinnering zal blijven.

Op 22 september 1996, 75 jaar na de vestiging van de Congregatie in Stein, werd massaal afscheid genomen van de laatste bewoners van het Missiehuis.

Meers, proefgebied voor de Grensmaas

Antoinette Duijsters, sectie geologie

Na de plantenreeks, met als uitgangspunt het Bunderbos, ga ik nu een reeks artikelen maken over de Grensmaas bij Meers. Hier wordt het begin gemaakt van natuurontwikkeling, gecombineerd met grindwinning en het terugdringen van het overstromingsgevaar. Hoe dit gebeurt is al op diverse voorlichtings-bijeenkomsten gezegd en in publikaties beschreven. Daarom wordt mijn uitgangspunt de waarnemingen die ik in dit gebied doe, zowel van planten als van dieren.

Elk artikel begint met een beschrijving van de waarneming, gevolgd door een portret van het dier of de plant. Het eerste artikel gaat over de Slechtvalk, die weer in Limburg broedt en de Maasvallei regelmatig als jachtgebied gebruikt.

Luchtfoto van het studiegebied

Ron Schols, Provincie Limburg, juni 1996

De Slechtvalk, *Falco peregrinus*

Sinds een paar jaar broedt de zeldzame Slechtvalk weer in Limburg; eerst bij de Clauscentrale te Maasbracht en vorig jaar ook op het terrein van DSM te Geleen. Hierdoor zijn deze vogels weer waar te nemen in onze contreien. Vaak vliegen ze hoog over, maar soms is het mogelijk ze van dichtbij te zien, zoals mij gebeurde bij de grindaafgraving te Meers. Hier kon ik gedurende ongeveer 20 minuten een volwassen vrouwtje van dichtbij gadeslaan (wel met een kijker). Daarom nu een portret van deze vogel.

Eerst een verklaring van de namen: *Falco* betekent valk; *peregrinus* komt van het Latijnse *peregrinari*, wat reizen of zwerven betekent (de Duitse naam is *Wanderfalke*). Dit heeft betrekking op het feit dat vooral jonge dieren veel en ver weg zwerven. "Slecht" komt uit oud Nederlands en betekent "gewoon". Slechtvalk betekent dus: gewone valk. Tot aan het begin van deze eeuw was de Slechtvalk een heel gewone (in diverse ondersoorten) op het gehele noordelijke halfmond voorkomende valk.

Het volwassen dier heeft een donkere kruin, een zwarte baardstreep en grijsblauwe bovendelen; de onderzijde is wit tot crème en dwarsgestreept met donkergrijs. Jonge dieren zijn bruiner en in de lengte gestreept. De ogen zijn zwart met een gele rand; ook de washuid boven de snavel en de poten is geel. Zoals bij de meeste roofvogels is het vrouwtje het grootst: ongeveer 48 cm en ongeveer 900 g zwaar. Het mannetje is ongeveer 40 cm en weegt 600 g. Het vrouwtje is ook meestal zwaarder getekend aan de onderkant. De vogels hebben brede spitse vleugels en een stevige korte staart. Het zijn zeer goede vliegers, die hun kruissnelheid tussen de 60 en 70 km per uur lang kunnen volhouden. Als ze op jacht zijn, cirkelen ze op grote hoogte rond tot ze een prooi zien; dan duiken ze er met grote snelheid (tot 300 km) op en breken met hun klauwen de nek of rug van de prooi.

De prooi bestaat uitsluitend uit vogels, die in de vlucht gevangen worden. Een vrouwtje kan zelfs eenden met een gewicht van 1200 g, reigers en kleine ganzen vangen. Dit en het feit, dat jonge vogels gemakkelijk af te richten zijn, maakt ze zo favoriet bij valkeniers. Door hun manier van jagen hebben ze wel een open gebied nodig; hun tegenhanger in de bossen is de Havik, die met zijn korte brede vleugels en lange staart gemakkelijker tussen de bomen kan vliegen.

Al vroeg in het voorjaar maakt het mannetje het vrouwtje het hof met spectaculaire baltsvluchten. Ze bouwen geen nest, maar gebruiken oude nesten van roofvogels of kraaien. Waar rotsen zijn en ook in stedelijke gebieden gebruiken ze uitsteeksels of richels, liefst zo hoog mogelijk. Het vrouwtje legt 3-4 eieren, bebroedt ze en verzorgt de jongen. Pas als de jongen ongeveer

twee weken zijn, gaat het vrouwtje weer mee op jacht; tot die tijd verzorgt het mannetje de voedselvoorziening. Lang was de Slechtvalk een veel voorkomende vogel, maar vanaf de jaren veertig begon zich over het hele gebied een drastische achteruitgang te voltrekken en in de jaren zestig waren er nog weinig over. (Dit geldt ook voor veel andere roofvogels). De oorzaak bleek uiteindelijk het grootschalig gebruik van pesticiden in de landbouw (en -uiteraard- de nog steeds voortdurende vervolging).

Roofvogels vangen als eerste de zwakste prooidieren en die zijn vaak zo verzwakt en ziek, doordat ze met hun voedsel (insecten en zaden) veel gif hebben binnengekregen. In de roofvogels, die aan het einde van de voedselketen staan, hoopt dit gif zich op, met als gevolg dat veel dieren stierven of onvruchtbaar werden, dat de eieren braken en dat de jongen vaak niet levensvatbaar waren. Omdat het gif nog steeds gebruikt wordt, hebben sommige roofvogels, waaronder de slechtvalk, zich nog steeds niet goed kunnen herstellen: ze blijven zeldzaam.

De vogels die in Limburg gebroed hebben, komen waarschijnlijk uit Duitsland waar zich, o.a. in de Eifel, nog paren bevinden. De nesten worden tijdens de broedtijd geheim gehouden en bewaakt, vooral om te voorkomen dat men de jongen vangt om ze af te richten. Maar het is toch al heel wat, dat we hier in Limburg deze vogels weer kunnen bewonderen.

Tekening: A.Duijsters.

De Graetheide

Piet van Os, sectie geologie

De Graetheide, oorspronkelijk in de Middeleeuwen een uitgestrekt bosgebied, gelegen tussen de 14 "kerspels" (parochies) van Born, Guttecoven, Limbricht, Sittard, Munstergeleen, Geleen, Beek, Elsloo, Stein, Urmond, Berg, Obbicht, Papenhoven en Buchten, heeft een zeer interessante geschiedenis. Het is dan ook een dankbaar onderwerp geweest voor vele publicaties van lieden die geschiedenis, archeologie, sociaal-economie, geografie en milieukunde als hun vak of als hobby beoefenen. Maar ook de niet-specialistisch ingestelde lezer zal "de Graetheide" regelmatig onder ogen zijn gekomen, al was dit slechts via de borden met "Graetheide Groen".

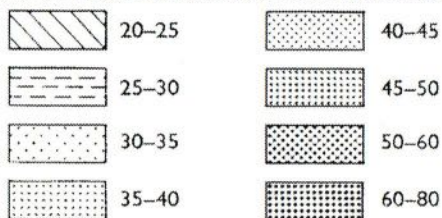
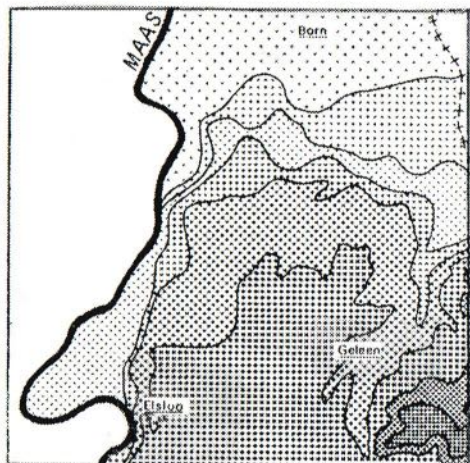
Minder bekende zaken zullen in dit artikel aan bod komen, zoals ca. 900 de gift van koning Zwentibold aan de dorpsbewoners van de bovengenoemde "kerspels" in de vorm van het uitgestrekt bosgebied voor gemeenschappelijk gebruik; de strijd van de gebruikers tegen aanslagen op en bemoeienis van de overheid met dat verkregen gewoonterecht; de ontginning tot landbouwgebied; de staatkundige perikelen; de bruinkoolwinning. Echter ook de meer actuele industriële ontwikkeling in de 20ste eeuw, die begon met de bouw van de staatsmijn Maurits en die daarmee de basis en aanzet vormde tot de groei van een chemiestad.

Het Landschap

In het reliëf-kaartje op blz. 10 zien we dat het oorspronkelijk Graetheidegebied noordwaarts geleidelijk afloopt van ca. 60-80 m bij Beek-Elsloo tot ca. 30-40 m in de omgeving van Born. De westrand daalt tamelijk sterk af richting Maas en aan de oostzijde zien we een minder sterke daling naar het dal van de Geleenbeek.

De bovenste bodemlaag bestaat uit löss met een dikte van ca. 5 m of meer in het zuiden en oosten en minder dan 1 m in het noorden. Löss is een windafzetting uit de laatste ijstijden. De daaropvolgende laag bestaat uit grind- en grofzandafzettingen met wisselende dikte tot ca. 20 m, gedeponeerd door de Maas en afgezet in een periode, ca. 150.000 tot 300.000 jaren geleden tijdens de Saalien-ijstijd. Daaronder bevinden zich dikke zand- en kleilagen uit het Mioceen en Oligoceen, perioden die miljoenen jaren achter ons liggen; onze omgeving bestond toen uit een zee- en kustgebied. In het Mioceen zijn in de zandlagen ook bruinkoolafzettingen gevormd (uit veenbos), die t.g.v. breuken

in de diepe ondergrond in de omgeving van de Urmonderbaan dicht aan de oppervlakte liggen. In 1917-1921 zijn ze gedeeltelijk ontgonnen (zie blz. 16) Vóór 1200 was het gebied een bijna aaneengesloten bos. Dat bleef echter niet lang zo. Ca. 1350 sprak men al van "de Graetbos en heyde" en op het einde van de 18de eeuw werd het "een van hout ontbloote heide" genoemd. Het bos en de heide waren voor de bewoners van de dorpen van levensbelang, omdat zij er hun koetjes, schapen, geiten en varkens konden weiden, hout sprokkelde, bosvruchten verzamelden en strooisel en plaggenmest voor hun kleine landerijen vonden.

Globale hoogtekaart van het gebied

dergelijke wal werd een landgraaf genoemd. Zo'n wal lag ook op vele plaatsen rond de Graetheide en toen het gebied door ontginningen kleiner was geworden, werden nieuwe landgraven aangelegd.

Mede door de toename van de veestapel, waardoor de open gebieden in het bos groter werden door beweiding en toenemend houtgebruik, werd het oorspronkelijke bos kleiner en ontstonden stukken heide-achtig landschap.

Omdat vanaf de prehistorie de nederzettingen bij voorkeur ontstonden in of langs de waterrijke beek- en rivierdalen, is het vroegere Graetheidegebied tot in de Middeleeuwen (ca. 1200) een niet in cultuur gebracht landschap gebleven met veel eikenbos en kreupelhout met hier en daar open plekken.

Door de bevolkingsgroei tussen 1200 en 1300 en de invoering van het vruchtenwisselingstelsel (waarin het land om de drie jaar één jaar braak lag), werd het landbouwareaal groter en werden stukken van de buitenste ring van het bosgebied in de directe omgeving van de dorpen in cultuur gebracht. De grenzen van het gebied werden in het verleden meestal gevormd door houtwallen met aan beide zijden greppels; een

Waarschijnlijk is in die periode bij de omringende dorpen de noodzaak ontstaan om door middel van afspraken en regels de kaalslag van het overgebleven bosgebied te beperken.

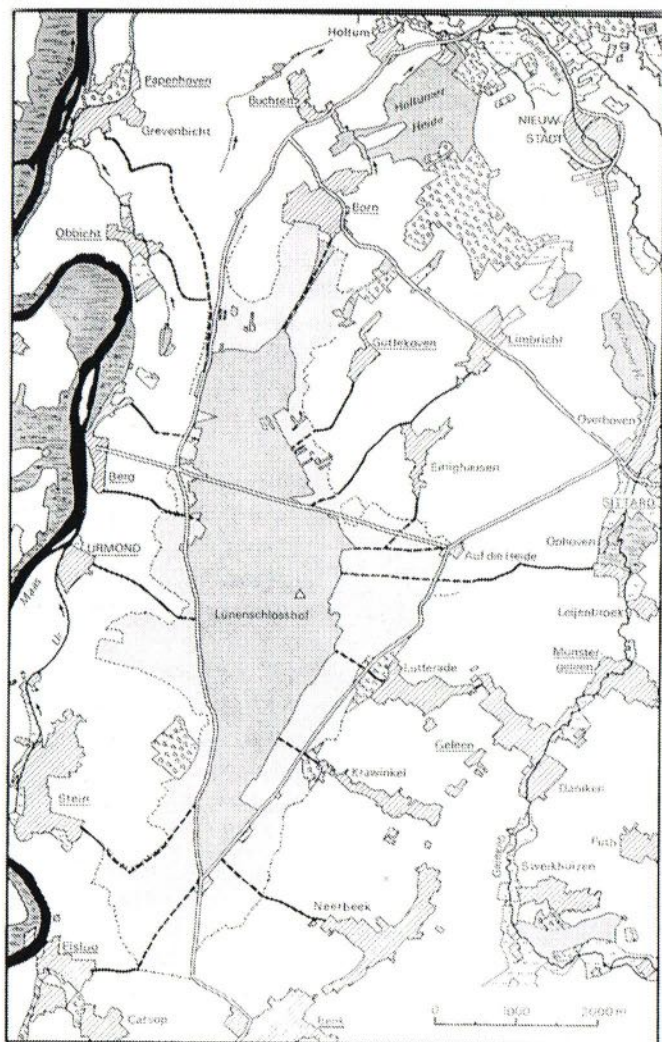
Het 'Bescheyt van de Graet'

Het blijkt uit de literatuur, dat in de periode tot ca. 1400, niet alleen in het Graetheidegebied maar ook elders, het gemeenschappelijk gebruik van woeste grond en bosgebied rondom de dorpen een onbeschreven traditioneel recht was. Doordat de willekeurige kaalslag van gebied toenam en de opbrengsten en gebruiksmogelijkheden sterk verminderden, ontstond de behoefte om dit gewoonterecht in de regio formeel te legaliseren.

In "het Bescheyt van de Graet" (beschikking, verordening), een document uit 1533, dat zeer waarschijnlijk een kopie of aanvulling is geweest van reeds bestaande oudere documenten, werden de plichten, rechten en condities voor het gebruik van de zogenaamde "gemeinde" (de gezamenlijke woeste gronden) geregeld. In de tekst van het document wordt het recht voor de legalisatie van het gemeenschappelijk gebruik teruggevoerd naar ca. 900, toen volgens de overlevering koning Zwentibold, de toenmalige heerser over deze regio, het Graetheidegebied schonk aan de bewoners van de 14 "kerspels".

In een droom had de koning aan God beloofd om in overleg met zijn gemalin Sophia, een schenking te doen als genoegdoening voor de ellende en het onheil die de vele oorlogen de bewoners hadden toegebracht. De afbakening van het gebied vond op een wel zeer bijzondere wijze plaats. Hij bepaalde dat de oppervlakte van het gebied dat een van zijn dienaren gedurende een koninklijke maaltijd met zijn paard zou kunnen berijden, voor altijd als gemeenschappelijke grond voor de bewoners zou kunnen worden gebruikt. En aldus geschiedde en zijn dienaar reed met grote spoed van Born naar Guttecoven, Limbricht, Sittard, Munstergeleen, Geleen, Beek, Elsloo, Stein, Urmond, Berg, Obbicht, Papenhoven en Buchten terug naar Born alwaar de koning op het moment van aankomst juist de maaltijd beëindigde!

Dit prachtige verhaal, dat in de volledige tekst nog uitvoeriger wordt beschreven, is nu door de historici gekenschetst als een gebeurtenis, die niet gestaafd kan worden door enig bewijs. Men vermoedt dat deze volkslegende aan het Bescheyt is toegevoegd om er extra waarde aan toe te kennen. Onder de bewoners van de 14 "kerspels" heeft de legende van de gift van koning Zwentibold buiten kijf gestaan en zij baden zondags in de H. Mis voor het zieleheil van Zwentibold en zijn gemalin. Tot het einde van de vorige eeuw is deze traditie in stand gehouden.

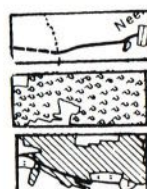
Bewerkt naar Krings

Graetheidegebied ca. 1700

Graetheidegebied ca. 1800

Veedriften

Bos

Dorpen

De inhoud van het "Bescheyt van de Graet", dat tot bescherming van het gemeenschappelijk gebied werd opgesteld, bestond uit een inleiding met de hierboven beschreven legende van koning Zwentibold, met daaraan toegevoegd een 20-tal artikelen waarin de rechten en plichten van het gemeenschappelijk gebied, de "gemeinde", werden vastgelegd.

Er werd o.a. in bepaald dat de Heer van Born te allen tijde het beheer en toezicht over het gebied zou uitoefenen en er kwamen regels over het kappen van hout: wanneer, hoeveel en welke soort hout door wie gebruikt mocht worden.

Zo werd bepaald, dat de opbrengsten en het gebruik alleen waren voorbehouden aan de inwoners van de 14 "kerspels". Uitgesloten waren bovendien de bezitters van een landgoed of kasteel, als die een slotgracht met een ophaalbrug bezaten.

De mensen uit de dorpen hadden altijd het recht om hun vee via de van oudsher bestaande veedriften van en naar de "gemeinde" te leiden (zie kaartje blz. 12). In diverse plaatsen herinneren nu nog de benamingen als b.v. Veestraat, Koestraat en Heiweg aan deze oude doorgangswegen naar de Graetheide.

In latere aanvullingen werden aan het weiden van het vee beperkingen opgelegd: alleen koeien mochten op een onbeperkt gebied grazen, het hoeden van schapen werd alleen op afgebakende stukken toegelaten. Schapen immers vraten ook de jonge boompjes en struikgewas, waardoor de vernieuwing van het bos werd bedreigd.

Er werden van 2 "fursters" (boswachters) aangesteld, die toezicht hielden op de naleving van de regels en die gerechtigd waren om overtredingen te bestraffen en boetes op te leggen. Zij waren verplicht om elke zondag in Born de H.Mis bij te wonen, waarna zij op het kasteel het ontbijt genoten en aan de Heer van Born verslag deden van de lopende zaken in het gebied. Er kwam een "raad" bestaande uit 28 "heimannen", 2 uit elk van de 14 "kerspels", die bij twisten, grensproblemen of wijzigingen in de voorschriften in overleg traden. In een zgn. "holtgeding", een vergadering die op de centraal in de Graetheide gelegen Welschenheuvel gehouden werd, vond dit overleg plaats.

Men kan zich afvragen of het "Bescheyt" zijn doel (het instandhouden van het gezamenlijke gebied) bereikt heeft. Dit kan ontkennend worden beantwoord, immers mettertijd werd door ontginningen en kaalslag de "gemeinde" steeds kleiner en het areaal aan bos verdween zo goed als geheel.

Toch heeft het "Bescheyt" tot in de vorige eeuw een grote invloed gehad op de geschiedenis en ontwikkeling van de 14 "kerspels".

Grensprikelen

Na 1400 zijn er in de loop van de eeuwen in het Graetheidegebied regelmatig problemen gerezen over de grenzen, ontginningen en eigendomsrechten. Tot het jaar 1768 hebben vele "holtgedingen" plaatsgevonden, die echter veelal uit betrekkelijk kleine geschillen bestonden. In 1768, toen de aangrenzende "kerspels" onder vier verschillende soevereiniteitsgebieden vielen, kwam er de behoefte om in het gebied duidelijke grenzen aan te brengen. Born, Guttecoven, Limbricht, Sittard, Munstergeleen, Urmond, Berg, Buchten en een deel van Papenhoven (Grevenbicht) waren Guliks gebied; Obbicht en Geleen behoorden bij de Oostenrijkse Nederlanden; Beek en Elsloo tot de Staten-Generaal van Holland en Stein was een onafhankelijke Rijksheerlijkheid.

Naar aanleiding van een klacht van de Gulikse ambt van Born, baron van Blanckart, dat de inwoners van Elsloo een groot stuk land in de Graetheide hadden ontgonnen, werd in 1775 te Sittard een internationale conferentie gehouden. Daar werd vastgelegd dat het voor de onderlinge vrede van de dorpen en voor hun eigen voordeel wenselijk was, de Graetheide onderling te verdelen. Hoewel na landmetingen in het gebied en het tellen van het aantal huizen in de dorpen t.b.v. een evenwichtige verdeling van het gebied, officieel een overeenkomst werd bereikt, kwam van het plan in de praktijk niets terecht.

Een geheel nieuwe situatie ontstond in 1795 door de verovering van de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk waarbij alles onder één bestuur kwam en een voorlopige indeling in gemeenten (volgens bijgaand kaartje) plaats vond. Het doel van deze verdeling was niet alleen een aanpassing aan de nieuwe bestuursvorm (het eigendom van de gemeenschappelijke gronden werd aan de gemeenten toegewezen), maar ook om de gemeenten meer financiële mogelijkheden te geven door de verkoop en verpachting van de gronden. Deze indeling bleef in grote lijnen ook bestaan toen in 1815 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tot stand kwam.

Gemeentegrenzen na 1819

De strijd van de bewoners om het gebruik van de Graetheide.

Op 20 maart 1819 werd door koning Willem I bij koninklijk besluit vastgesteld, dat het reeds ontgonnen gedeelte van de Graetheide perceelsgewijze door de aanliggende gemeenten kon worden verkocht en verdeeld, waarbij het centrale nog ongecultiveerde gedeelte onverdeeld en gezamenlijk bezit zou blijven.

Volgens bewoners en bestuur van een groot aantal gemeenten, o.a Stein, Elsloo, Urmond, Geleen en Guttecoven, was dit een onrechtvaardige zaak. Op de eerste plaats was volgens hen de toewijzing van de grond in verhouding tot het aantal inwoners niet reëel. De kleine dorpen die dichtbij de Graetheide lagen en hiervan volgens gewoonterecht intensief gebruik maakten, werden benadeeld. Zo kregen Beek en vooral Sittard i.v.m hun groter inwonertal, relatief grote gedeelten toegewezen, terwijl een groot gedeelte van hun inwoners, die in de ver van de heide gelegen gehuchten woonden, er geen gebruik van maakten. Bovendien was Sittard veel minder agrarisch ingesteld dan b.v. Stein. In de tweede plaats was de bepaling dat de reeds gecultiveerde gronden van 'n gemeente verkocht mochten worden, een bittere pil voor de dorpen die weinig hadden gecultiveerd en die daardoor benadeeld werden t.o.v andere plaatsen, die "stilzwijgend" al gronden in het gebied hadden ontgonnen. Jarenlang, tot ver in de 19de eeuw, gaf dit aanleiding tot rechtzaken, protesten, oproer en gewelddadigheden.

Enkele feiten uit deze bewogen periode: op 18 oktober 1821 berichtte de schout van Beek over

"eene gewapende verzaemeling ten getalle van 150 ad 151 personen inwoonders van Kraiwinkel gemeente Geleen, dewelke met geweld hunne koeien weidende op ons gemeentegronden en gearresteerd zijnde door de marechaussee"

"Op heden (25 mei 1822) hebben sig de veldwachters van Sittard en Munstergeleen vergeseldt zijde van de marechaussees begeven in de Graetheide om te sien dat geen gemeente in hunnen eygendom soude gestoord worden. Soo hebben sig een menigte inwoners van Urmond aldaer laten sien met meesthacken, scheupen, gaeffelen, geweehren en hun naergeroepen, wat sij wilden. Dus dat het blijkt dat de inwoners van Urmond geen opperhoeft willen kennen of gehorsaemen"

Van 1842 tot 1850 werd in Stein een detachement van de marechaussee gelegerd teneinde grote onlusten n.a.v. de verdeling van de Graetheide te

beteugelen. In de loop van de 19de eeuw probeerde de overheid zo veel mogelijk de oorspronkelijke gebruikers stukjes van de heide die door hen in cultuur waren gebracht, tegen schappelijke voorwaarden in eigendom te geven. Grote stukken, vooral in het midden van het gebied, werden verkocht aan kapitaalkrachtige mensen voor de meer grootschalige landbouw. De strijd om dit soort gronden deed zich in die tijd niet alleen voor in de Graetheide; ook in andere gebieden met gezamenlijke gronden zoals bij Echt, Swalmen en Stramproy, kwamen soortgelijke problemen voor.

De kortstondige winning van bruinkool

Het is heel merkwaardig, dat de te ontginnen bruinkool zich bevond in het midden van het oorspronkelijke Graetheidegebied, op en in de directe omgeving van de Welschenheuvel, de welving in het gebied van waaruit in het verleden d.m.v. de "holtgedingen" het gebruik van de heide werd geregeld. In het verleden werd bruinkool o.a. gebruikt voor de bereiding van verfstof en als bemesting van landbouwgronden, maar toen in de Eerste Wereldoorlog de grenzen dicht gingen voor de aanvoer van steenkool en de productie van de toen in bedrijf zijnde mijnen nog beperkt was, werd naarstig gezocht naar aanvulling van de schaarste aan brandstof. Die werd gevonden in de winning van bruinkool in open groeves. Het was reeds ca. 1850 bekend, dat in het gebied van Eygelshoven-Hoensbroek dicht aan de oppervlakte bruinkoollagen voorkwamen. Vanaf 1908 was door boringen op het terrein van de Lexhy rond de Welschenheuvel bekend, dat er bruinkool in de bodem zat. Toen in de jaren 1914-1921 de prijs van en de vraag naar brandstof steeg, werd de ontginning wenselijk en rendabel en zowel in het gebied Eygelshoven als Graetheide met spoed begonnen. Dit werd mogelijk omdat de regering in maart 1918 een speciale wijziging van de Mijnwet uitvaardigde, die de eigenaren in staat stelde zonder veel plichtplegingen de onder hun grond aanwezige bruinkool zonder concessie te ontginnen voor de maximale tijdsduur van 2 jaar.

Vooruitlopend op de afkondiging van de wetswijziging begon men op het terrein van de Lexhy aan de noordzijde van de Urmonderbaan al in 1917 met het weghalen van de deklaag en in april 1918 werd de eerste 4000 ton bruinkool geproduceerd. Naast de lokale afzet per kar of vrachtauto, was het binnen enkele maanden ook mogelijk de bruinkool d.m.v. een snel aangelegd smalspoor naar de losplaats aan de Maas in Berg, per schip af te voeren. De groeve aan de zuidzijde van de Urmonderbaan kwam enige tijd daarna in bedrijf, met een aansluiting op het spooremlacement van de nieuwe mijn Maurits.

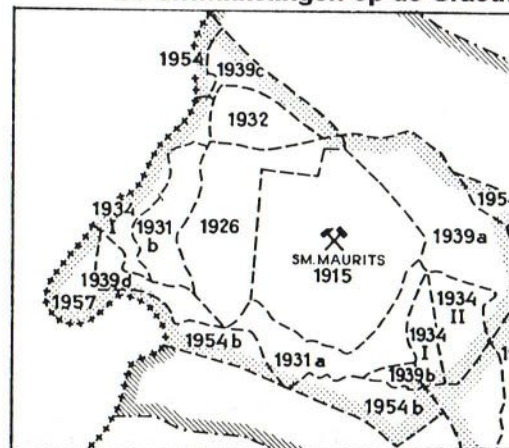
In 1919 werkten ca. 800 mensen in de groeves. Het personeel werd geworven in heel Nederland, de z.g. "polderjongens", aangevuld met mensen uit de

omringende dorpen. De werkomstandigheden waren slecht en zwaar, met als gevolg ongevallen, problemen en stakingen onder het personeel. De oorzaken werden door het Kamerlid A. Staalman, die in opdracht van de Minister van Arbeid in 1918 een onderzoek instelde en door de Inspectie van Staatstoezicht als volgt (verkort) beschreven:

"De wand van de groeve is steil, instortingsgevaar; er is geen ziekenafdeling, de plee (het woord WC is in deze te luxueus) is buiten; in de keten zijn bedden boven elkaar aangebracht, dit is niet toegestaan; jongeren beneden 16 jaar werken 10.25 uur i.p.v. 8 uur; de keetbazen trekken het loon van de arbeiders naar zich toe (drankverkoop in de keten); ondergeschikten met twijfelachtige vakkundigheid moeten leiding geven; veelvuldig ontslag van bedrijfsleiders en opzichters; het materiaal is te licht en te gering van capaciteit....."

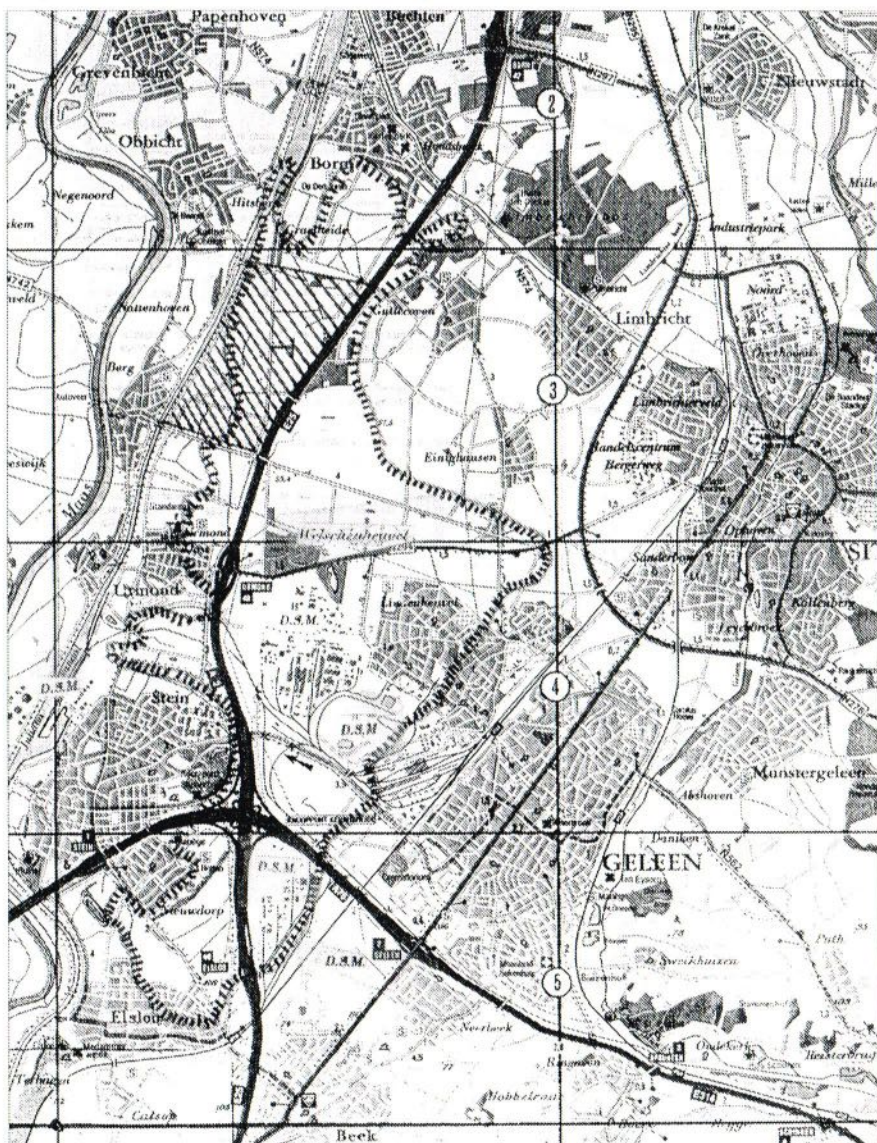
Toen in 1921 de productie werd gestopt t.g.v. van het aflopen van de concessies, het dalen van de opbrengstprijzen en de stijging van de loonkosten, was ca. 680.000 ton gedolven. Na beëindiging van de winning bleef op het huidige DSM-terrein een groot gat over, dat in de daaropvolgende jaren als stort werd gebruikt. Deze plek bleef een bron van grondwaterverontreiniging voor de omringende gebieden, omdat het verontreinigde grondwater zich van hieruit via de afhellende ondoorlaatbare kleilagen kon verspreiden.

De ontwikkelingen op de Graetheide in de 20ste eeuw

Concessies Maasvelden 1960

In vergelijking met de kleinschalige, kortstondige bruinkoolwinning, zijn de latere industriële activiteiten op en langs de randen van de Graetheide van een geheel andere orde. De in 1924 gestarte staatsmijn Maurits werd de grootste en meest moderne mijn van Europa. In de periode tot de sluiting in 1967, brachten jaarlijks ca. 10.000 ondergrondse en bovengrondse "koelpieten", zo'n 2.5 miljoen ton vetkolen

Projectie van de Graetheide ca. 1700 op een recente kaart

Plan uitbreiding DSM na 2000

naar boven. De kolen werden gewonnen in de z.g. Maasvelden, die voor een groot gedeelte onder het Graetheidegebied liggen. In de cokesfabrieken Maurits (1929) en Emma (1954) werd uit de kolen cokesovengas geproduceerd, dat aanvankelijk in hoofdzaak werd gebruikt als brandstof voor gasmotoren en stoomketels, maar geleidelijk ook voor de openbare gasvoorziening. Nog in 1963 was het huishoudgas in Limburg en Noord-Brabant afkomstig uit deze twee cokesfabrieken en werd ca. 470 miljoen m³ afgezet. In het gas uit de cokesovens bevinden zich een aantal stoffen (koolwaterstoffen), zoals methaan, waterstof, benzeen, fenol, ethyleen, teer enz., die als grondstof en basis kunnen dienen voor een groot aantal volggproducten. In 1930 werd het SBB (StikstofBindingsBedrijf) in werking gesteld met als doel de bereiding van stikstofmeststoffen op basis van cokesovengas.

Daar bleef het echter niet bij: de chemische industrie heeft zich na de Tweede Wereldoorlog explosief ontwikkeld en ook DSM groeide uit tot een groot chemisch concern met fabrieken voor de productie van o.a. ammoniak, fosfor-en kalihoudende meststoffen, caprolactam (o.a. kleding), melamine (harde kunststof), Aspartaam (zoetstof).

De nafta-krakers (verwerking van ruwe benzine) op de Lokatie Zuid (1957) en het aardgas zorgen nu (na het wegvallen van de kolenproductie in de periode 1965-1970) voor de grondstoffen van de bovengenoemde producten en zij maken de productie mogelijk van een grote verscheidenheid aan plastics: polymeren zoals polyethyleen (o.a. verpakkingen), polypropyleen (o.a. autoindustrie), ABS (o.a. huishoudapparatuur), PVC (o.a. plaat- en pijpmateriaal), kunstrubber, vezels en vele soorten z.g. engineeringsplastics voor speciale toepassingen. Ten gevolge van deze ontwikkelingen is het oorspronkelijke Graetheidegebied ten zuiden van de Urmonderbaan volledig ingenomen door DSM en door uitbreidingen van de bebouwing van o.a. de wijk Lindenheuvel (zie kaartje op blz. 18).

Hoe zit het met de rest van het gebied, vragen we ons af. Op een zonnige herfstdag vanaf de Welschenheuvel noordwaarts fietsend zien we nu een vrij kaal gebied met grootschalige landbouwgronden en weiden met slechts enkele hoeves (t.g.v. ruilverkaveling na de Tweede Wereldoorlog).

Af buigend richting Berg kruisen we de A2, waar jaarlijks meer dan 20 miljoen voertuigen voorbij razen. Verder westwaarts rijden we door het toekomstig industrieterrein van DSM dat zich over een oppervlakte van ca. 200 ha gaat uitstrekken: in het zuiden tot de weg van Berg naar Sittard, in het noorden tot aan het gehucht Graetheide en in het oosten en westen resp. tot de A2 en het Julianakanaal.

Al enkele jaren worden door de bewoners uit die omgeving protestacties gevoerd ter voorkoming van deze industrialisatie. Daarom willen wij dit artikel eindigen met de eerste strofe uit het protestgedicht van Herman Meugels:

*Es kentj van oze eige löss
Oet eikenhout gesjneje
Geit 't mich deks aan mien prie
We Limburg haet geleje.
Weer lete viefentwintig joar
De bulldozers regere
Wei woort asfalt en beton
Wae heurs te protestere?*

Bronnen en literatuur:

De Bodemkaart van Nederland, STIBOKA, blad. 60, 1970.
F.H.J. Engelen, De winning van bruinkool in de Graetheide, Hist.jb. Land van Zwentibold, 1987.
J. van der Burgh, e.a., Bruinkool, 20 miljoen jaar geschiedenis van een energiebron, 1987.
Overmunthe, uit het rijke verleden van Berg en Urmond, 1978.
Drs. J.F.R. Philips e.a. Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1940, 1965.
Dr. Remigius Dieteren O.F.M. en Drs. J.F.R. Philips, Stein, een achterland werd bruggehoofd, 1962.
Drs. J. Renes, De geschiedenis van het Zuid-Limburgse cultuurlandschap, 1988.
A.J. Munsters M.S.C., De souvereiniteit van de Graetheide, Hist. jb. Land van Zwentibold, 1986.
Prof. Dr. M.J.H.A. Schrijnemakers, Nogmaals Koning Zwentibold en het Bescheyt van de Graet, Hist. jb. Land van Zwentibold, 1988.
Delfstoffen in Limburg, in Grondboor en Hamer N.G.V, 1989.
Geologie en Mijnbouw, Mijnsluitingsnummer, 1971.
40 Jaar spoor en mijnen in Zuid-Limburg, 1936.

Nieuwe straatnamen in Stein vanaf 1941 (I)

Ton Macco, sectie geschiedenis

In vroeger tijden kwamen namen van wegen tot stand op basis van logische overwegingen. Vaak speelden toponomische elementen daarbij een rol. Sommige namen zijn zeer oud en andere veranderden wel eens, waarbij plaatselijke ontwikkelingen een grote rol speelden. In de jongere tijd is straatnaamgeving een verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur.

Met name vanaf de oorlog heeft ook de gemeente Stein regelmatig uitbreidingen voor bewoning gerealiseerd. Nieuwe woonkernen hielden ook nieuwe straten in, waar namen voor vastgesteld moesten worden. Voor het vaststellen van een straatnaam dient het college van Burgemeester en Wethouders een voorstel in bij de gemeenteraad. Mede op basis van een motivatie neemt de gemeenteraad een beslissing.

Voor het motiveren van een straatnaam volgde de gemeente Stein vanaf de oorlog een vaste werkwijze. Zij liet zich daarin voor een zeer belangrijk deel adviseren door de bekende pater A.J. Munsters M.S.C. Omdat hij de naamgeving mede baseerde op 'gezonde plaatselijke tradities en geschiedenis' verzekerde de gemeente zich met hem van een grote deskundigheid. Zijn adviezen werden dan ook steeds hoog gewaardeerd. Niet alleen was zijn motivatie altijd zeer goed doordacht, hij zorgde ook voor evenwicht in de keuze van onderwerpen.

Het gevolg is dan ook, dat een inventarisatie van de straatnaamgeving van Stein een goed beeld geeft van de planologische ontwikkelingen van de gemeente. Daarenboven vindt men belangrijke elementen uit de geschiedenis van Stein samengevat terug. Dit vormde de belangrijkste motivatie voor deze serie artikelen.

De voorstellen aan de gemeenteraad tot straatnaamgeving en de genomen besluiten beginnen in 1941. Over de naamgeving van de oudere woonstraten bevinden zich geen stukken in het gemeente-archief. De straatnaamgeving als gevolg van de uitbreidingen van Stein wordt hier chronologisch beschreven.

1. Straatnamen in het nieuwe parochiecentrum (Nieuw Kerensheide)

In het advies aan de raad, overigens nog zonder een mening van pater Munsters, wordt gerefereerd aan het toen pas verschenen boek van de hand

van de bekende archeologen dokter Beckers sr en jr, getiteld: 'De Voor-geschiedenis van Limburg'. Hierin zijn talrijke historische vondsten beschre-ven, waarmee Stein kan bogen over een rijke historie in een ver verleden. Het betreft de volgende straatnamen:

- Eburonenstraat

De Eburonen, een volksstam die afstamde van de Teutonen, woonden in de laatste eeuw voor Christus in Stein en omgeving. Zij werden omstreeks 50 voor Christus door de Romeinse veldheer Caesar uitgeroeid. Hun hoofdstad "Atuatuca" zou volgens sommigen Tongeren zijn.

- Schinekerstraat

De Schineks, een volksstam, woonden in 70 na Chr. in Stein en omstreken. Zij trokken met Claudius Civilis op tegen de Romeinen.

- Sanderboutlaan

Arnulf van Karinthië, de laatste Karolingische keizer, had Swentibold, zijn buitenechtelijk kind, tot troonopvolger aangewezen. Echter, Swentibold verloor zijn aanspraken na de geboorte van een wettige zoon, Lodewijk het Kind. Swentibold trok zich op het einde van de 9e eeuw terug in Born.

Vanuit een versterking probeerde hij alsnog op de troon van Lotharingen te komen, hetgeen mislukte. In 895 schonk hij aan de inwoners van 14 nederzettingen, die rondom de Graetheide lagen, het bos- en weiderecht. Dit betekende, dat de inwoners toestemming kregen er hout te kappen en vee te laten weiden.

Tot de 14 kerspelen behoorden ook Elsloo, Stein en Urmond. Dat deze schenking veel betekende voor de plaatselijke bevolking blijkt uit de eeuwen-lange verering van "koning" Swentibold.

Het voorstel aan de raad dateert van 3 juni 1941. In de openbare vergadering van 24 juli 1941 worden de namen vastgesteld, met één verschil: de voor-gestelde naam Schinekerstraat is gewijzigd in Schineksstraat.

2. Het Wilhelminaplein

In 1942 gelastte de Duitse bezetter, dat alle straatnamen, ontleend aan de namen van levende leden van het Koninklijk Huis, moesten worden veranderd. Bij besluit van 15 april 1942 werd daarom de naam Wilhelminaplein gewijzigd in Plein. Bij besluit van 18 september 1944 is de oude naam weer in ere hersteld.

3. De straatnamen in de Steinder Kamp

Voor het eerst treffen we hier een advies van pater Munsters aan. Het gemeen-tebestuur had hem daarbij een aantal namen gesuggereerd.

(Later lieten B en W dit achterwege; blijkbaar heeft vanaf het begin de mening van pater Munsters terecht zoveel autoriteit, dat zijn adviezen met onderbou-wing welhaast zonder enige wijziging zijn overgenomen.)

De gesuggereerde namen vond pater Munsters onvoldoende en hij kwam met een geheel eigen advies. De door de gemeente voorgestelde straatnamen met het commentaar van pater Munsters:

- Bandkeramiekersstraat: een goede naam voor een straat in Stein. Genoeg-zaam is bewezen is dat de volken, die als Bandkeramiekers bekend staan, in Stein gewoond hebben. De vraag is echter of deze naam in de Kamp wel op zijn plaats is. Er zijn immers geen prehistorische vondsten ter plekke gedaan. De sporen van de Bandkeramiekers beperkten zich (toen) tot het gebied langs de Heiveldweg tussen Elsloo en Stein en langs de Keerender Kerkweg. De naam kon beter in reserve gehouden worden.

- Bohemer en Moravische straat: deze namen berustten op de veronderstelling dat de Steinse Bandkeramiekers afkomstig zijn uit Moravië en Bohemen. Deze veronderstelling is zeer te betwijfelen en diende eerst bewezen te worden. Deze wel zeer uitheemse namen konden beter niet gebruikt worden.

- Wallengrachtstraat en Wallenstraat: deze benamingen berusten op de plaat-selijke toestand dat twee grachten en wallen aanwezig waren en nog zijn als grensafbakening met de Graetheide. Op oude kaarten staan ze echter aangegeven als 'landweer', terwijl de straat die er doorheen loopt nog Koe-straat heet.

- Oude Kampstraat: deze toch wel vanzelfsprekende naam heeft twee bezwaren. De veronderstelling dat de Kamp de oudste Steinse nederzetting zou zijn, komt niet in de naam tot uitdrukking. Maar het mist ook alle bewijs. Daarnaast komen in een oude legger bijna gelijkkluidende namen voor: 'de bovenste Camperweg', 'de Camperweeg' en de 'Campstraat'.

- Vuursteenstraat: de naam duidt op het materiaal waarvan in de oude Steentijd gewoonlijk gebruiksvoorwerpen gemaakt werden. Gebruiksvoorwerpen uit vuursteen, zoals messen en krabbers, komen in de Kamp niet voor.

Pater Munsters komt met een geheel eigen advies, gebaseerd op de volgende veronderstellingen.

De Steinder Kamp vormde, voordat de Graetheide in 1819 verdeeld werd, slechts een aanhangsel van de gemeente Stein dat rondom in de Graetheide lag. Bij een internationale conferentie in 1775 te Sittard was de opvatting van de commissarissen die de Heidegrenzen bespraken, dat de Steinder Kamp

oorspronkelijk tot de Graetheide behoord heeft. Stein zou het gebied op eigen gelegenheid ontgonnen hebben. (Dit gebeurde trouwens ook elders). De drossard van Stein protesteerde hiertegen en 'verzon' het verhaal, dat koning Sanderbout voordat hij aan de veertien dorpen de Graetheide schonk, eerst de Kamp aan de heer van Stein gegeven had...

Wanneer de Steinder Kamp in de Graetheide ontgonnen is, blijft onbekend, maar in elk geval blijkt hij reeds in de 16e eeuw bij Stein te behoren. Vanaf 1615 zijn verpachtingen bekend onder de bewoners van Stein. De Kamp was altijd eigendom van de heren van Stein tot aan de grote verkoop van 1917. Toen ging hij over in de handen van maatschappij 'Tijdig' te Heerlen. In oude stukken (1684) wordt het gebied ook wel 'des heeren camp' genoemd.

Op basis van vorenstaande stelde pater Munsters voor de straatnamen in dit gebied te vernoemen naar de oude heren van Stein:

- Arnoldenstraat

Een terechte naam voor deze centrale straat, genaamd naar de oudste heren van Stein (1230-1390). De vijf eerste heren van Stein die elkaar opvolgden, heetten alle vijf Arnold. Met één naam zou men de oudste dynastie van Stein eren. De eerste, Arnold I van Stein, wordt voor het eerst als heer van Stein vermeld in 1230 en de laatste, Arnold V, is overleden vóór 1390.

- Merwedestraat

Daniël van der Merwede, heer van Stein van 1390 tot 1402, volgde Arnold V op. Hij was de zoon van Margaretha van Stein, een zuster van Arnold V. Omdat Arnold V geen kinderen had, kwam Daniël in aanmerking voor opvolging. Het stamslot van de Merwedes lag bij Dordrecht.

Daniël overleed waarschijnlijk in 1402.

- Brederodestraat

Daniël van der Merwede liet alleen dochters na. Een ervan huwde Willem van Brederode, die waarschijnlijk geboren is in Gennep. Willem van Brederode volgde Daniël van de Merwede op als heer van Stein. Hij en zijn echtgenote overleden in 1450.

- Heinsbergerstraat

Bij het overlijden van Willem van Brederode gingen de goederen van Stein over aan de kinderen van zijn zus Margaretha van Brederode (ook wel van Gennep genoemd), die gehuwd was met Jan, heer van Heinsberg. Zo gingen de Steinse goederen over in het geslacht Van Heinsberg. Een andere en beroemde vertegenwoordiger van deze familie was Jan van Heinsberg, die in

1450 bisschop van Luik was. De erven Van Heinsberg behielden Stein tot 1465, toen ze het verkochten aan de volgende familie.

- Batenburgerstraat

In 1465 kocht Herman van Bronckhorst van Batenburg de heerlijkheid Stein met al haar goederen. Hij stamde uit een jongere tak van het Gelders geslacht Van Bronckhorst dat zich in het kasteel Batenburg bij Nijmegen gevestigd had. Daarom noemden zij zich bij voorkeur Van Batenburg. Dezelfde familie bezat ook de kastelen van onder meer Gronsveld en Rimburch. Deze behoorden toe aan broers van Herman. Herman van Bronckhorst-Batenburg heeft zich volledig heer van Stein gevoeld. Hij woonde hier en koos er in 1620 zijn graf. Deze om meer dan een reden beroemde en beruchte familie bleef in het bezit van Stein tot 1641.

- Merodestraat

Anna Sidonia van Bronckhorst-Batenburg, de erfgename van Stein in 1641, was gehuwd met Floris van Merode en bracht aldus de heerlijkheid Stein in deze familie. Ze ging in 1740 over op het geslacht Kinsky.

- Kinskystraat

Merode was in Stein wel opgevolgd, maar er was een oud testament volgens welk niet Merode, maar een andere tak van de familie, het huis Luxemburg, in Stein moest opvolgen. De familie Luxemburg stierf echter in mannelijke lijn uit en al haar rechten gingen over op de familie Kinsky, die verwant was aan de laatste Luxemburgse freule. Voor de hoogste rechtbanken en de keizerlijke raad van het Heilige Roomse Rijk werd vele jaren lang een groot proces gevoerd, tot in 1735 de uitspraak viel ten gunste van de familie Kinsky, een Boheems geslacht. Zij woonde sinds het einde van de 16e eeuw in Meurs. Op 12 januari 1740 werd Merode Stein uitgeworpen en trok Kinsky binnen. Het geslacht bleef in het bezit van Stein tot 1795.

Het voorstel aan de raad dateert van 11 maart 1948; de raad besliste conform op 23 maart 1948.

(wordt vervolgd)

Vonsten van Bandkeramiek te Berg a/d Maas

W. Hendrix

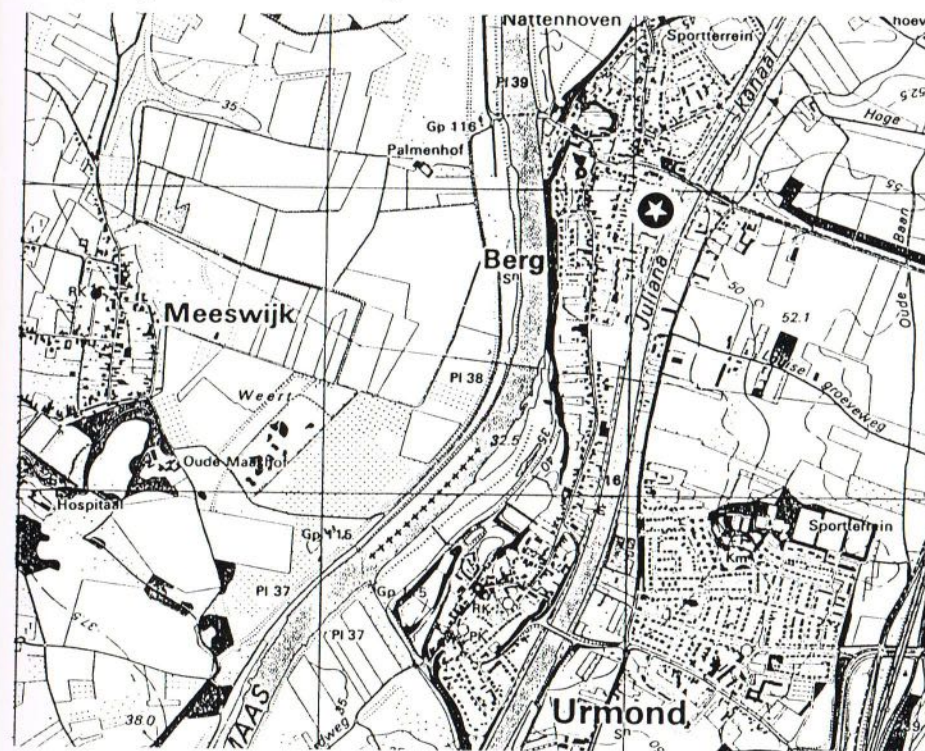
De eerste boeren in onze streken, de Bandkeramiekers, waren hier aanwezig in de periode 5300 v.Chr. tot 4900 v.Chr. en met hun komst begon het Neolithicum of de Nieuwe Steentijd. In Nederland is hun voorkomen beperkt tot Zuid-Limburg en dan met name het Graetheidegebied. In dit gebied -globaal aangeduid: tussen Stein, Sittard, Geleen en Beek- zijn sinds 1925 diverse nederzettingen van de Bandkeramische cultuur aangetroffen. Internationaal bekend zijn de opgravingen van de Bandkeramische nederzettingen in Sittard, Geleen, Elsloo en Stein, die in de jaren vijftig en zestig door met name prof. P.Modderman zijn verricht.

Sinds het verschijnen van de 'Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg' van H.J.Beckers en G.A.J.Beckers (1940), is er steeds op diverse verspreidingskaartjes van Bandkeramische vindplaatsen in Zuid-Limburg een vindplaats van deze cultuur aangegeven in Berg aan de Maas (gemeente Stein). Het is een nogal solitair liggende site in het noordwestelijk deel van het nederzettingengebied Graetheide. Beckers en Beckers, die in 1940 de resultaten van hun archeologisch onderzoek uit de jaren twintig en dertig publiceerden, geven slechts zeer beperkte informatie over de vindplaats Berg. Ze vermelden namelijk een door hun waargenomen Bandkeramische "hut" "In kelder bouw huis in Berg-Urmond".

De auteurs geven aan dat deze "hut" niet nader kon worden onderzocht. Inmiddels weten we dat de door Beckers genoemde 'hut' een Bandkeramische afvalkuil moet betreffen, die meestal vanwege de specifieke kleur door ervaren veldonderzoekers goed kan worden herkend. Vondstmateriaal voor een duidelijke toewijzing aan de Bandkeramische cultuur konden de toenmalige onderzoekers echter niet verzamelen. Het betreffende huis in de kelder waarvan de verkleuring is waargenomen, moet in de jaren dertig zijn gebouwd. In de 'Nabeschuiving Bandkeramiek' geven de auteurs verder aan dat de site "in de kom van Berg" ligt. Een nauwkeurige plaatsbepaling geven Beckers en Beckers helaas niet, zelfs een straatnaam ontbreekt. Ook is deze vindplaats helaas niet op hun overzichtskaarten aangegeven.

Behalve voorgaande vage waarneming uit de jaren dertig is in Berg aan de Maas sindsdien geen enkel spoor van de Bandkeramische cultuur (LBK) aangetroffen. Dit ondanks het verschijnsel dat in de jaren na de Tweede Wereldoorlog het dorp aanzienlijk is uitgebreid, zoals alle plaatsen in de Westelijke Mijnstreek.

Totdat ik in oktober 1991 een concentratie aardewerkscherven van Bandkeramische herkomst ontdekte in de wand van een rioleringsleuf. Deze rioleringsleuf was gegraven in het kader van het bouwrijp maken van het uitbreidingsplan "Pastoor Eijckplan" te Berg a/d Maas, gelegen tussen de Pastoor Eijckstraat in het westen en het Julianakanaal in het oosten (zie fig.1). Inmiddels heeft de straat waarin de vondsten zijn gedaan, de naam 'Achter de Hegge' gekregen, het oude toponiem voor dit gebied. Enkele dagen later vond ik op enige afstand een duidelijke Bandkeramische kuil.

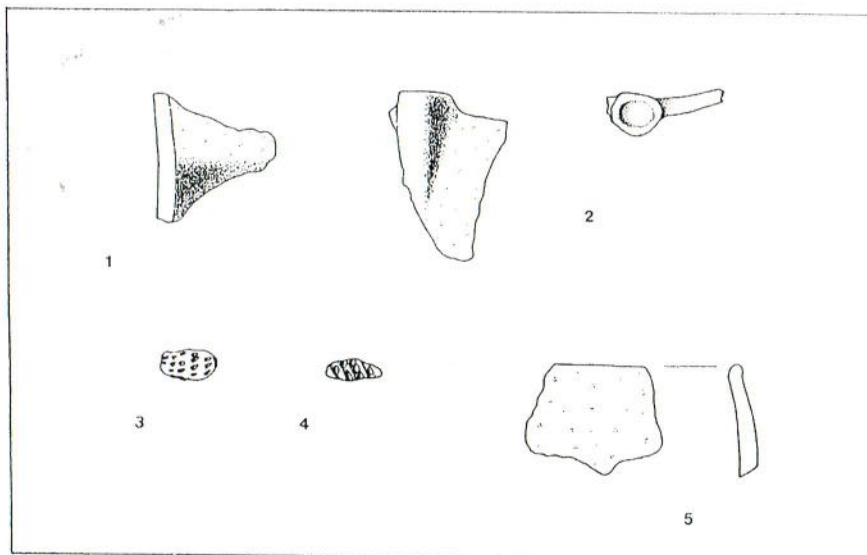
Figuur 1 Vindplaats van Bandkeramiek te Berg aan de Maas

De vindplaats kan worden aangeduid met de coördinaten 182,88/334,05. De voorwerpen van deze vindplaats kregen de code StBe91X en zijn opgenomen in de collectie van de auteur. Het betreffende terrein was voordien in gebruik als weiland/boomgaard. De enorme hoeveelheid wortels in de bovengrond getuigden hiervan.

Kuil 1

De eerstgevonden schervenconcentratie bevond zich op ca. 0,80 m onder maaiveld. Hier was geen grondverkleuring (meer) waar te nemen, waarmee zich normaliter een kuil aftekent. De scherven bevonden zich in de vaste lichtgele löss, over een wandlengte van ca. 2,50 m en een laagdikte van ca. 0,30 m. Met veel moeite konden de vondsten uit de uitgedroogde en zeer harde leemwand worden gestoken. Onder de schervenconcentratie was de grond lichtrood en erg vast. Slechts weinig houtskool was erin aanwezig. Op genoemde diepte bevonden zich enkele keien en weinig grind. De vondsten kregen de code StBe91X-1 en omvatten de volgende voorwerpen:

- dunwandig versierd aardewerk (2 wandfragmenten; zie fig. 2.3 en 2.4);
- grofwandig aardewerk { 1 cm²: 23 wandfragmenten (fig. 2.1) en 5 randfragmenten (fig. 2.2 en 2.5)};
- vuursteen en een aantal kwartsieten.

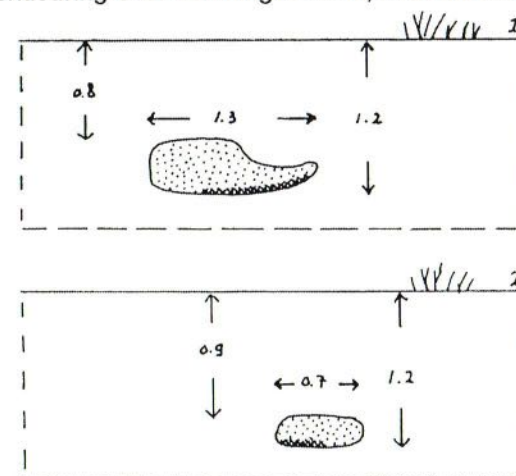
Figuur 2 Vondsten uit kuil 1 (StBe91X-1)

In figuur 2.2 is een verticale randknobbel weergegeven die van boven del- of komvormig is ingedrukt. Modderman (1970) geeft een vergelijkbaar exemplaar weer van een verticale randknobbel met kommetje, afkomstig van de Bandkeramische nederzetting Stein-Keerenderkerkweg. Bij laatstgenoemd exemplaar is het kommetje groter en meer uitgesproken, maar het basisidee

is hetzelfde. Aan de hand van de versiering van het begeleidend aardewerk kan het exemplaar uit Stein geplaatst worden in de voorlaatste fase van de Jonge Periode (fase IIc). Dergelijke knobbels vormen een zeldzaam verschijnsel (Modderman 1970). De functie van het vaatwerk met een dergelijk komvormige randknobbel is niet geheel duidelijk; een ritueel karakter wordt niet volledig uitgesloten. Op basis van de versiering op het aardewerk en de verticale randknobbel kan met behulp van Modderman (1970) een datering worden gegeven: Jonge Periode (fase IIa-IIc).

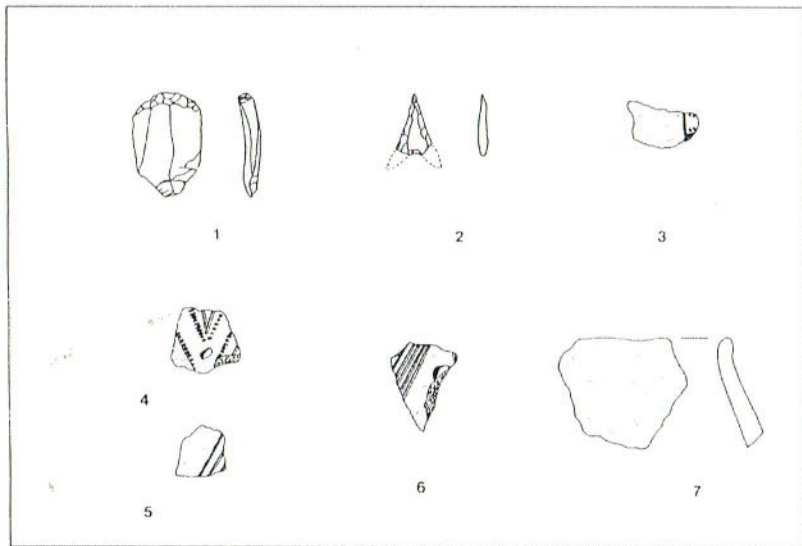
Kuil 2

Op ruim 11 m afstand van het eerste vondstcomplex was een kuil doorgraven die zich duidelijk als bodemverkleuring aftekende in een lichtbruine toon met brokjes verbrande leem en veel houtskool. De rioleringsleuf was hier door de kuil heen getrokken, zodat aan weerszijden in de sleufwand een verkleuring aanwezig was (breedte sleuf ca. 1 m). Op de bodem van beide kuilresten was een laagje houtskool aanwezig. Beide verkleuringen werden ingemeten en ingetekend (zie fig. 3). In de oostwand en westwand van de sleuf was deze kuil aanwezig tot op een diepte tussen 0,80 en 1,20 m beneden maaiveld. In de oostwand bedroeg de lengte 1,30 m met veel houtskool in het onderste en zuidelijk gedeelte (houtskoolband op bodem). In de westwand was deze verkleuring over een lengte van 0,70 m aanwezig.

Figuur 3 Profielen over kuil 2
1 = oostwand, 2 = westwand

Een verbindingslijn tussen de centra van beide kuilresten heeft de richting ZW-NO, waardoor een toekenning als een afvalkuil parallel aan een gebouwwand niet in aanmerking komt. Deze loopt immers in oost-westelijke richting of ZO-NW. De lengte-as van de Bandkeramische gebouwen is immers ZO-NW tot O-W gericht. De kuil bevatte veel vuursteenafslagjes en -splinters.

Figuur 4 Vondsten uit kuil 2 (StBe91X-2)

Direct zuidelijk van de verkleuring bevond zich een recente bodemverstoring: een afvalkuil met veel houtskool en divers recent afval. Deze recente verstoring had de LBK-verkleuring net niet geraakt. De voorwerpen uit deze kuil kregen de code StBe91X-2 en bestaan uit:

- dunwandig aardewerk (13 wandfragmenten; zie fig. 4);
- grofwandig aardewerk (1 cm²; 5 wandfragmenten en 5 randfragmenten (zie fig. 4.7);
- vuursteen: een krabber (fig. 4.1), een spits met beschadigde basis (fig. 4.2), een kringfragment en 21 afslagjes en splinters;
- 10 merendeels gebroken kwartsieten en een grote en lange kwartsiet, mogelijk gebruikt als slagwerktuig of vijzelstamper.

Uit deze kuil werden veel grote houtskoolbrokken geborgen. Op basis van het versierde aardewerk uit deze kuil kan eenzelfde datering worden gegeven: Jonge Periode (fase IIa-IIc).

Overige waarnemingen

Als strooivondst in de directe omgeving van deze kuil kan een relatief grote kling worden vermeld, gemaakt van vuursteen afkomstig uit het Maasgrind. Na de ontdekking van Bandkeramiek werden alle grondwerken op het betreffende terrein op sporen gecontroleerd: sleuven voor gas- en waterleiding, bouwputten, funderingssleuven enz. Behalve een stukje verbrande vuursteen werd geen enkele vondst en geen enkel spoor meer waargenomen. De diepte van de sleuven voor gas- en waterleiding bedroeg 0,75 m, van de bouwputten 0,50 m en van de funderingssleuven 0,70 m. Het is mogelijk dat de vondsthorizont door deze werkzaamheden niet is geraakt. De beschreven vondsten werden namelijk gedaan vanaf ca. 0,80 m onder maaiveld.

Interpretatie

Door onderhavige vondsten is onomstotelijk vastgesteld dat Bandkeramiek in Berg a/d Maas aanwezig is. Beckers en Beckers (1940) gaven hiervoor reeds een indicatie. Een relatie tussen de vindplaats uit de dertiger jaren en de huidige vindplaats is niet te geven vanwege het ontbreken van de exacte gegevens van de locatie uit de dertiger jaren. Mogelijk is de waarneming van Beckers gedaan in de Julianastraat, de Kerkstraat of de Pastoor Eijckstraat.

De gevonden sporen duiden op Bandkeramische bewoning uit de Jonge Periode. Hierbij valt op, dat deze sporen zich op grotere diepte bevinden dan we van elders in het Graetheidegebied gewend zijn. In de bodem van maaiveld tot aan de 0,80 m diep gelegen kuilen werden geen vondsten gedaan.

Mogelijk dat in de loop der eeuwen hier colluvium is afgezet. Dit colluvium kan afkomstig zijn van het oorspronkelijk aan dit terrein grenzende hoger gelegen gebied in het noordoosten, momenteel ten oosten van het Julianakanaal gesitueerd (zie fig. 1).

Een vergelijkbaar fenomeen is bekend van Stein en Sittard. Hier bevond zich de leesbare diepte van de Bandkeramische verkleuringen ook relatief diep onder maaiveld. In Elsloo en Geleen waren de Bandkeramische verkleuringen op een diepte van 0,30 tot 0,40 m, hoogstens 0,50 m, duidelijk leesbaar. In Sittard en Stein bevond zich deze leesbare diepte 0,60 tot 0,65 m onder maaiveld en werd de bovengrond gevormd door een grijszwarte laag. Ter verklaring hiervan werd gewezen op de mogelijkheid van bodemverhoging door eeuwenlange plaggenbemesting vanuit de oude woonkernen (Modderman 1970).

Omdat het gebied 'Achter de Hegge' dicht bij de oude kom van Berg a/d Maas ligt, is het niet uitgesloten dat naast colluviatie ook plaggenbemesting een rol heeft gespeeld bij de mogelijke verhoging van het maaiveld. De bovengrond is hier echter niet duidelijk grijszwart gekleurd, waardoor colluviatie meer aannemelijk lijkt. Ook is opvallend dat de kuilen zich slecht aftekenden door hun zeer lichte kleur. Misschien zijn de genoemde diepe ligging en de lichte kleur van de kuilen er de reden van dat tot op heden (nagenoeg) geen Bandkeramiek in Berg a/d Maas is ontdekt.

Het is niet duidelijk welk karakter de Bandkeramische bewoning in Berg a/d Maas heeft gehad. Of de bewoning heeft plaatsgevonden in de vorm van een nederzetting is (nog) niet duidelijk. Waarschijnlijk is, dat op het betreffende terrein meer sporen in de diepere ondergrond aanwezig zijn, maar dat deze niet zijn aangegraven. Indien men rekening houdt met de "hut" die Beckers in de dertiger jaren in deze plaats heeft aangetroffen, mag niet worden uitgesloten dat er meer LBK-bewoningssporen aanwezig zijn tussen de onderhavige vindplaats en de westelijk gelegen oude dorpskom van Berg. Hiervoor komen in aanmerking bijvoorbeeld de tuinen omsloten door de Pastoor Eyckstraat, de Steenweg, Achter de Hegge en de Steegstraat.

Door de onderhavige vondst heeft de Bandkeramische vindplaats te Berg a/d Maas, steeds weergegeven op verspreidingskaarten in de afgelopen 50 jaar, eindelijk inhoud gekregen.

Literatuur

- Beckers, J.H. & G.A.J.Beckers, 1940. Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg. Maastricht.
- Hendrix, W.P.A.M., 1997. Bandkeramiek te Berg a/d Maas, gemeente Stein. Archeologie in Limburg nr.72 p.25-39. Maastricht.
- Modderman, P.J.R., 1970. Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein. Analecta Praehistorica Leidensia III. Leiden.

Deze publikatie kwam mede tot stand door de steun van:

- J. L'Ortye, transportbedrijf BV, Hoensbroek
Brillen oogmeting en contactlenzen Haan optiek V.O.F., Stein
V.O.F. Juwelier Martin Mols, Stein
Assurantiekantoor Jack Reijnders, Beek
Van Lankeren Tuinarchitectuur, Stein
Notariskantoor Poeth & Voncken, Stein
Administratiekantoor Smeets, Meers
EP Jack Waayen, Stein
Bours Timmerfabriek en Keukencentrum, Elsloo
Budé, Beek
Uitvaartcentrum Daemen BV, Elsloo
Bloemenmagazijn de Koning, Stein
Decker-Jacobs Kwekerijen, Elsloo
Restaurant François, Stein
Videoregistratie Gobbels, Geleen
GTI Mechanical, Geleen
Installatiebedrijf G. Jacobs, Elsloo
Assurantiën P.B. Bors, Berg aan de Maas
Fa. Meijers slagerij, Elsloo